

Psihologija motivacije i svojina

MILORAD SIMUNOVIĆ

Filozofski fakultet

Nikšić

Moja tema i moj problem tiču se psiholoških aspekata svojine - tačnije, psiholoških motiva koji pokreću ljudska bića da stvaraju dobra. Pri tome, ja sam u potpunosti svjestan preovlađujućeg skepticizma koji prema psihologiji motivacije postoji u društvenim naukama i moram, povrh toga, još i da hrabro priznam da su takav skepticizam i takav oprez uglavnom na mjestu i uglavnom opravdani.

Jer činjenica koja se ne može osporiti jeste ta da se konstrukt motivacije razvijao u psihologiji pretežno u vezi sa biološkim opstankom jedinke pa iz tog razloga on nosi na sebi pečat bioloških i, posebno, evolutivnih principa. Iz ovakvog psihološkog konstrukta u najboljem slučaju možemo dobiti odgovor na pitanje šta je to zbog čega nastojimo da preživimo ali psihološki odgovori na sociološka pitanja oslonjeni na ovaj konstrukt teško da mogu biti ikako drugačiji nego redukcionistički i, prema tome, na svoj način sociološki irelevantni. Čak i onda kad nekoj listi tzv. bioloških motiva (koji najčešće ispunjavaju udžbenike psihologije) pridružimo tzv. socijalne motive nijesmo u bitnom popravili situaciju, s obzirom na to da neki (ako ne i većina) od tih pridruženih pojmova sadrže u sebi pogrešku cirkularnog pa čak i a d h o c zaključivanja. Jednom riječju, psihologija motivacije koja bi se upustila u razjašnjavanje socioloških problema u velikoj mjeri rizikuje da, sem redukcionistička, bude još i trivijalna.

Ali, uza sve to, mi ipak moramo da primijetimo da je u ovakvom stanju stvari sadržana i jedna presudna opasnost za sociologiju svojine. Jer pokušamo li da formulišemo sociologiju svojine i stvaranja dobara a da pri tome ne uzmemo u obzir procese ljudske motivacije mi rizikujemo da stvorimo jednu odviše apstraktnu disciplinu sa vrlo mogućim opasnim posljedicama koje bi se pojavile ako bismo pod sugestijama ove discipline počeli preduzimati neke praktične korake. I najviše što bi takva sociologija svojine, da bi izbjegla pomenutu teškoću, mogla da učini bilo bi to da se osloni na nekakvu zdravorazumsku psihologiju a to bi sa sobom povlačilo opasnost od proizvoljnosti, opasnost o kojoj, za razliku od političara, naučnici moraju povesti računa kako bi je predupredili.

Dakle, suočeni sa psihološkim redukcionizmom ili sa trivijalnošću, s jedne strane, zatim sa pretjeranom sociološkom apstraktnošću ili sa proizvoljnošću, s druge strane - šta uopšte možemo da učinimo?

Po mome mišljenju, u psihologiji motivacije postoji jedna sasvim, ili barem dovoljno, pouzdana tačka na koju je moguće osloniti istraživanje svojine a pouzdanost ove tačke potvrđena je odista velikim brojem istraživanja, mišljenjem još većeg broja psihologa i, najzad, sasvim ubjedljivim praktičnim primjenama koje donekle spadaju u oblast društvenog planiranja. Riječ je ovdje o psihološkim istraživanjima motiva postignuća kao i o konstruktivnom društvu postignuća koji je i iz njih proizašao.

Glavni doprinosi u ovoj oblasti pripadaju američkom psihologu Dejvidu MekKlindu sa Harvarda pa će se i moj tekst i moje sugestije u dobroj mjeri (a, razumije se, ne i sasvim) oslanjati na ovog autora.

Međutim, mi ćemo ipak početi od njemačkog sociologa Maksa Vebera budući da je sama ideja o povezivanju psiholoških i socioloških (i ekonomskih) varijabli u oblasti postignuća bila inspirisana Veberom i Veberovom znamenitom knjigom "Protestantska etika i duh kapitalizma". Kao što je vrlo poznato, Veber u svojoj znamenitoj knjizi dokazuje tezu da je do razvitka modernog kapitalizma kao društva ekonomskog postignuća dovela, prije svega, protestantska reformacija i to ponajviše zbog toga što je izazvala odgovarajuće i odlučujuće promjene u karakteru ljudi, zbog toga što je, može se reći, prethodno dovela do svojevrstne karakterološke revolucije. Kako je, uopšte moglo doći do toga da jedan, u prvom redu vjerski pokret, dovede do dinamičnog ekonomskog razvitka i to baš posredstvom karakteroloških i, jednom riječju, psiholoških promjena?

Protestantizam je, veli Veber (kojeg ću parafrazirati), mogao imati takvo djelovanje zato što, za razliku od "klasičnog" hrišćanstva, uči da se spas duše i spas čovjeka ne može postići odvajanjem od ovoga svijeta u kojem se egzistira i dušom i tijelom - spas se ne može obezbijediti ni formalnim vršenjem vjerskih rituala i obreda kao ni prostim vršenjem dobrih djela. Čovjek ima svoj poziv i svoje dužnosti (na ovome svijetu) i potrebno je da ih ispunjava. A dužnost čovjeka (dužnost radnika i preduzetnika) jeste da stvaraju i stiču dobra i, u isti mah, njihova dužnost jeste da štede i čuvaju ono što je već stečeno.

Opisana kognitivna situacija, da je tako nazovem, naznačila je i definisala, za protestantskog vjernika njegove teleološke perspektive i od proizvodnje i čuvanja ekonomskih dobara stvorila definitivnu ljudsku vrijednost, te na taj način ona je izvršila prodor u njegov motivacioni sistem ; ona je, da budem do kraja precizan, u njegovu ličnost i njegov motivacioni sistem ugradila motiv postignuća. Otud znamo da se radi o motivu postignuća i, prije svega, šta je ovaj motiv?

Na postojanje motiva postignuća među prvima je ukazao američki psiholog Henri Marej koji među dvadeset osnovnih motiva ubraja i ovaj - a on se može definisati kao dosta složena potreba koja se odnosi na to kako neki čovjek obavlja svoje poslove kao i na stepen u kojem su ljudi spremni da se bore za uspjeh i postizanje određenog nivoa ili standarda uspješnosti. Ovaj motiv povezan je, dalje, i sa prevazilaženjem teškoća i održavanjem i poboljšavanjem vlastite djelatnosti. Tu je, takođe, i takmičenje sa nivoom drugih ljudi a, isto tako, i postizanjem kontrole nad vlastitom fizičkom i društvenom sredinom. Isto tako, osoba sa visokim motivom postignuća ima sklonosti i težiće da se upušta u zadatke u kojima se mogu odmjeriti njene sposobnosti: laki zadaci za nju su nezanimljivi (jer zbog malog izgleda na neuspjeh nema u njima stvarnog izazova) ali i suviše teški zadaci biće izbjegavani (i to zbog malih izgleda na uspjeh). Tako uglavnom izgleda definicija i značenje motiva postignuća i tako zapravo izgleda i portret čovjeka postignuća. Ono što je sa stanovišta empirijskih istraživanja i praktične primjene posebno značajno jeste to da su u psihologiji izobraženi i utvrđeni relativno pouzdani postupci da se sve ovo mjeri, što je zapravo i bilo odlučujuće da ovaj motiv bude vrlo sistematski ispitan. Za moj tekst nije, razumije se, neophodno pa ni potrebno da se upuštamo u psihometrijska razmatranja ovih postupaka, dovoljno je da znamo da je pitanje operacionalizacije i mjerenja riješeno na metodološki zadovoljavajući način.

S tim na umu sad nam je moguće da bacimo precizniji pogled na povezanost odgovarajućih psiholoških i socioloških (i ekonomskih) varijabli - na povezanost ljudske motivacije, s jedne, i društva postignuća, s druge strane.

Pogledajmo prvo neke nalaze izložene u knjizi "Društvo postignuća" Dejvida MekKlilenda. Tu je, prije svega, poređenje ekonomskog razvitka protestantskih i

ekonomskih zemalja Evrope. Kao pokazatelj ekonomskog razvitka poslužila je količina proizvedene električne energije za godinu 1950-u. Te godine protestanti proizvode u prosjeku 1983 kilovat časa po glavi stanovnika, katolici samo 474. Pokazuje se znači nesumljiva superiornost protestantskih zemalja. Kako da objasnimo ovu superiornost? Pogledajmo školske čitanke i to za uzrast od 8 do 10 godina pa ćemo, moguće je, u njima pronaći odgovor. MekKlilend je upravo to i učinio a evo i zašto:

Idući za maločas izloženim Veberovim idejama on je formulisao sljedeću hipotezu: Vrijednosti karakteristične za protestantizam određuju sadržaj vaspitanja djece i to u pravcu nezavisnosti i samostalnosti, a ovakvo vaspitanje vodi dalje do stvaranja i razvijanja motiva postignuća i njemu odgovarajućih vrijednosti, a ovo opet vodi stvaranju duha preduzimljivosti koji je karakterističan za moderni industrijski kapitalizam - a ovaj pak duh predstavlja, kako reče Veber, bitan faktor ekonomskog razvitka.

Vratimo se sad čitankama i to za period od 1920. do 1930. godine, dakle za period kada su proizvođači električne energije u 1950-oj godini bili djeca koja su, pomoću čitanki, internalizovala osnovne vrijednosti svoje kulture (i protestantske i katoličke).

Šta je pokazala analiza čitanki? Ova analiza pokazala je upadljivo prisustvo tema postignuća u protestantskim čitankama i to za razliku od katoličkih. Zatim, podaci uzeti i za druge zemlje svijeta potvrđuju ovakvu vezu motivacije i ekonomskog razvitka. Nadalje, ispitivanje i analiza istorijskih podataka, i to za Staru Grčku, zatim za stari Peru i američki Jug devetnaestog vijeka, pokazuje da ekonomskom slabljenju i opadanju zemlje prethodi slabljenje motiva postignuća (i to za otprilike trideset godina) kao što njegovo jačanje, za otprilike isto toliki interval, prethodi ekonomskom razvitku. Razumije se da su u ovim istorijskim analizama umjesto čitanki ispitivane bajke, kratke priče, mitovi, ornamenti.

Na osnovu gornjih MekKlilendovih nalaza možemo zaključiti da je korelacija psiholoških i ekonomskih varijabli u potpunosti dokazana. I važno je da to kao utvrđen podatak znamo!

U nastavku ovog teksta pokušaćemo da, u povezanosti sa predočenim psihološkim modelom, nešto racionalno kažemo i o jugoslovenskom društvu.

Još 1981. godine dvojica autora (Havelka i Lazarević) izložili su empirijski nalaz da je opšti motiv postignuća (za razliku od specijalnog motiva za postignuće u sportu) kod naše omladine nedovoljno razvijen. Radi značaja koji ovaj motiv ima za preduzimljivost, za osjećanje odgovornosti a time i za opšti društveni razvitak, autori su bili mišljenja da bi trebalo preduzeti izvjesne mjere socijalizacije u svrhu njegovog razvijanja. I naravno da je trebalo, mada je, mislim, 1981. godine za neke stvari već bilo pomalo i kasno.

Nije nam poznato da li je neko već identifikovao varijable iz kojih se, kroz neku vrstu uzročnosti, mogu izvesti gornji nalazi. Nijesu nam, na primjer, poznati detaljni sadržaji naših čitanki s obzirom na teme postignuća u njima, ali su nam poznata dva simptomatična detalja. Jedan je slika devetogodišnjeg dječaka na krilu majke negdje na početku crnogorske čitanke za treći razred, a drugi je "zvijezda petokraka" sa srpom i čekićem na samom početku svih naših čitanki. S obzirom na mentalni kontekst koji simbolizuje ova zvijezda mislim da je sasvim logično očekivati koliko zabrinjavajuće toliko i univerzalno odsustvo motiva postignuća u našoj populaciji. Zašto to tvrdim i otkuda znam da takva veza uopšte postoji?

Ako zanemarimo zdrav razum i lične impresije onda u bukvalnom smislu (kao i u striktno empirijskom) ja to, naravno, ne znam. Ali bih ja ipak rekao da se ovakvo nešto pojavljuje kao potpuno očekivana posljedica iz perspektive jedne psihološke teorije (inače empirijski veoma dobro validirane) koju ću, u kratkim potezima, odmah prikazati.

Riječ je, naime, o teoriji mjesta kontrole potkrepljenja za koju treba da kažem da je doživjela vrlo zgodne primjene i to, naročito, u oblasti kliničke psihologije. Prema ovoj teoriji sve ljude je moguće razvrstati uglavnom duž sljedećeg kontinuuma (dimenzije):

- na "unutrašnjem" kraju kontinuuma nalaze se oni koji svoje ponašanje i ono što im se dešava opažaju, zamišljaju i doživljavaju kao da se odvija direktno pod njihovom ličnom kontrolom, kao da sve zavisi od njih lično i njihove volje;

- na drugom kraju, kojem vode prelazni stupnjevi, nalaze se "spoljašnji" koji svoje ponašanje vide kao da se ono odvija pod uticajem događaja koji su potpuno izvan njihove kontrole i, umjesto toga, posljedica su takvih činilaca kao što su slučaj, zatim moćne figure autoriteta ili sudbina - a, sa svoje strane, ja bih dodao i "istorijsku nužnost" kod koje ćemo se malo i zadržati.

Kao važan sastavni dio ideologije koja je decenijama vladala u našoj populaciji doktrina "istorijske nužnosti" morala je, po prirodi svojeg psihološkog smisla, de-centrirati naša ja i oblikovati naše samo-opažanje na taj način i u tome pravcu da se, kao populacija (tj. kao narod i kao zajednica) nađemo sasvim blizu "spoljašnjeg" pola u teoriji mjesta kontrole. Jer nije li upravo "istorijska nužnost", u samom svom pojmu, baš ona spoljna sila od koje zavisi sve a ona ni od čega? Upravo prema projektu istorijske nužnosti stvorena su (kroz izvjesne revolucije) društva "diktature nad potrebama", da se poslužim tim odličnim izrazom mađarskih filozofa (Agneš Heler i njenih saradnika), te ukoliko ova društva posmatramo kroz naše psihološke modele možemo kazati da njihovu komponentu čini oduzimanje inicijative iz čovjekovog ega to jest oduzimanje motiva postignuća, što zapravo i jeste sasvim u funkciji konačnog cilja - a konačni cilj jeste - šta? Jeste stvaranje "ljudskog mravinjaka", kako je to još prije nastanka ovakvih društava kazao Fjodor Dostojevski. Uprkos gromkim parolama i mitologiji "svijetle budućnosti" kao i uprkos "inženjerima ljudskih duša" itd. ovakva društva nijesu mogla postati društvima postignuća i to baš zbog diktature nad potrebama. Umjesto toga, ona su postala društva psihološke depresije, između ostalog.

"Zašto su ove nacije tako ophrvane depresijom?", pitaju se znameniti istočni spisatelji.

Po mom mišljenju odgovor možemo naći u teoriji mjesta kontrole: jer se, prema empirijskim nalazima, "spoljašnji junaci" ove teorije, da ih tako nazovem, odlikuju izrazitim sklonostima prema depresiji. Moguće nam je da kažemo jedno psihološko "naravno" s obzirom da se depresija upravo i sastoji u svojevrsnom porazu i gubitku ega. Depresiju takođe možemo shvatiti i kao "naučenu bespomoćnost" (kako to definiše još jedna dobra psihološka teorija), u našem slučaju riječ je o bespomoćnosti malog ljudskog ega prema velikoj istoriji i drugim velikim stvarima, a takođe i o bespomoćnosti "prelaznog čovjeka" iz tzv. "prelaznog perioda". Ovdje se, dakle, radi o velikoj internalizaciji bespomoćnosti te tako i o eliminisanju poriva prema postignuću i preduzimljivosti. Mi smo, takoreći, osuđeni da budemo nepreduzimljivi.

No, kad već govorimo o depresiji, ja štaviše mislim da smo mi, sa njom, još i srećno prošli. Jer sa dijalektičkim načelom "A jeste ne-A" kao vrhovnim i obavezujućim načelom mišljenja (vrhovnim kognitivnim načelom) koje je ovoj populaciji

tokom nekoliko decenija nametano, stvorena je jedna potencijalno šizoidna situacija u kojoj jeste ono što nije i nije ono što jeste. Ja međutim vjerujem da smo mi izbjegli nacionalnu šizofreniju velikih razmjera, vjerovatno zahvaljujući onom nacionalnom duševnom zdravlju o kojem govori Jovan Cvijić, mada smo zahvaljujući gornjem dijalektičkom načelu morali postati i lažljivi i kradljivi i potrebno nam je da, sasvim ne dijalektički, priznamo to kao očiglednost. I ovdje ćemo se zaustaviti sa patologijom.

Međutim, ovaj tekst ne bismo mogli završiti bez sljedećeg važnog pitanja: Na koji je način, kod nas, moguće razvijati motiv postignuća kao psihološku varijablu najrelevantniju za stvaranje dobara i vrijednosti a i kao dobar lijek protiv depresije? Ima li uopšte takvih načina?

U odgovoru na ovo pitanje moramo se još jednom vratiti na MekKlilenda koji je razradio vrlo efektivnu metodologiju za razvijanje postignuća.

Postoji nekoliko djelatnosti u kojima je moguća primjena MekKlilendove metodologije, a nas ovdje mogu, vjerujem, zanimati barem dvije od njih. Jednu od tih oblasti koje su dostupne za empirijsku i primijenjenu nauku čini školstvo. Drugu čini rukovođenje.

Što se tiče školstva, empirijska istraživanja trebalo bi da nam pokažu stepen prisustva odnosno odsustva tema postignuća (kao i drugih tema: nepostignuća, poraza, stradanja itd.) u udžbenicima kao i u književnosti za djecu. Kritični uzrast jeste, kao što znamo, od 8 do 10 godina. Sljedeći korak predstavljao bi promišljeno unošenje "pozitivnih" tema u ove knjige ako bi se pokazalo, a mislim da bi, da je to potrebno. Poslije toga preostaje nam još samo to da sačekamo pozitivne rezultate i to kroz nekih dvadeset do trideset godina.

Što se tiče rukovođenja, kroz ovu oblast je eventualne pozitivne efekte moguće postići i brže i neposrednije. Uz dobro razrađene metode selekcije moguće nam je da pronađemo one osobe koje se mogu formirati kao osobe postignuća koje bi zatim pokretale procese ekonomskog prosperiteta.

Poznato nam je da su odgovarajući programi za motivisanje ekonomskog postignuća već primjenjivani, i to sa prilično uspjeha, u nekim ekonomski razvijenim područjima - u južnoj Italiji, u južnoj Indiji i Tunisu.

U zaključku je naravno potrebno da istaknemo i to da je za pokretanje procesa postignuća neophodno i odgovarajuće razumijevanje države kao i to da je dobro da u vlasti države ne budu "istoricisti" već oni koji umjesto "istorijske nužnosti" "propovijedaju" neku čovječniju ideologiju, dakle onu ideologiju koja je, po psihološkim posljedicama, bliža unutrašnjem polu u teoriji mjesta kontrole. Sem toga, ja sam mišljenja da je za poduhvat postignuća poželjno i formirati makar i mali institut - i to naravno, institut koji bi imao razvijene komunikacije sa odgovarajućim svjetskim centrima čiju glavnu djelatnost čini upravo istraživanje postignuća. Da li se takvom institutu možemo nadati ja to, međutim, ne znam.